

UŞUN KOCA OĞLU SEGREK BOYU'NUN TARİHİ

Dursun Can EYÜBOĞLU¹

Geliş: 13.05.2022 / Kabul: 25.07.2022

Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki onuncu boy Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'dur. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun eski devirlere uzanan En Eski Devirler Tabakası bulunabilir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun alt tabakası Usunlar/Vusunlar ile ilgilidir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, özellikle Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve/veya Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Kazan'a bir uyarlamasıdır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki bazı motif ve olayların benzerleri Türk tarihinde görülmektedir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun Seğrek adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, anlatının Orta Asya'da başka varyantlarının da bulunması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun tarihi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Segrek, Egrek, Uşun Koca, Usun.

THE HISTORY OF USUN KOCA OGLU SEGREK BOYU

Abstract

The tenth epic in the Book of Dede Korkut is Usun Koca Oglu Segrek Boyu. There are many historical-epic-legendary-mythological layers in Usun Koca Oglu Segrek Boyu, the oldest of which dates back to the depths of history. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Usun Koca Oglu Segrek Boyu: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-

¹ Araştırmacı Yazar, Şair, Türkiye-İstanbul, Email: dursuncaneyuboglu@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-4163-0976>.

Xiongnu-Kangju-Wusun Layer, the Gokturk-Turgesh Layer, the Oghuz Layer. The Oldest Periods Layer of the Usun Koca Oğlu Segrek Boyu, dating back to ancient times, can be found. Usun Koca Oğlu Segrek Boyu has a lower layer dating back to the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period. The lower layer of the Usun Koca Oğlu Segrek Boyu is related to the Wusun. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Cikardigi Boy is an adaptation of Usun Koca Oğlu Segrek Boyu and/or Kazilik Koca Oğlu Yigenek Boyu for Kazan. Similar motifs and events in the Usun Koca Oğlu Segrek Boyu can be seen in Turkish history. A lower layer of the Usun Koca Oğlu Segrek Boyu is related to the Gokturk-Turgesh period. A lower layer of the Usun Koca Oğlu Segrek Boyu is related to the Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant called Segrek of the Usun Koca Oğlu Segrek Boyu, many place names mentioned in the epic, the existence of other variants of the narrative in Central Asia, date back to before the 10th-11th centuries, when Oghuzs were in Central Asia. The uppermost layer of Usun Koca Oğlu Segrek Boyu is related to the later periods. In this study, the history of Usun Koca Oğlu Segrek Boyu in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Segrek, Egrek, Usun Koca, Usun.

Giriş

İnsanlık tarihi, en azından modern insan, yaklaşık 50 bin yıl öncesine kadar götürülebilmektedir. Yazının tarihi ise yaklaşık olarak 5-6 bin yıl öncesine kadar götürülebilmektedir. İnsanlık, bu aradaki uzun zaman dilimi boyunca iletişim ve estetik üretimlerini sözlü kültür geleneği içerisinde tasarlayıp çeşitli icra formlarında ifade etmiştir (Üçüncü, 2015: 35). Sözlü kaynaklar, binlerce yıl devam eden sözlü edebiyat ve bu edebiyata yansıyan dil kalıplarıdır. Bu edebiyatın temel ürünleri; destanlar, masallar, ninniler, halk hikâyeleri, atasözleri, deyimler, dualar, kargışlar vd. gibi sözlü kültür döneminde oluşan dil ürünleridir. Sözlü kaynaklar, toplumun kolektif olarak meydana getirdikleri metinlerdir, dolayısıyla toplumdaki bütün bireylerin ortak kabulleri ve benimsemeleri sonucu oluşturulmuşlardır. Bu yüzden bunları, sosyal belleğin süzgecinden, denetiminden geçip onaylanmış düşünceler olarak kabul etmek gerekir. Sözlü metinler, toplumun binlerce yıl öncesindeki ortak kültürel yaratılış evresinde oluşturulmuş bakış açısının ürünü olup, kültürel kodlar olarak, Türklerin ve Türkçenin yayıldığı coğrafyalarda aynı söz kalıbıyla yaşatılmış veya aynı dil mantığıyla yeniden üretilmişlerdir (Akar, 2016: 83). Türklerde *destan* anlamında kullanılan *Olongho*, *sab*, *saw*, *irtegi*, *ertegi*, *comok* ve kısmen *koşuk*, *yır* sözleri, az-çok farklı karakterde yaşamaya devam etmiş, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra batı, kuzey ve güney Türklerinde aydınlar ve halk muhitlerinde, Farsça bir isim olan *dastan* veya *destan* sözcüğü

kullanılmıştır. *Destan (Epos)* sözcüğünün ifade ettiği anlam ve eserler oldukça geniş bir alanı içermektedir (Elçin, 2016: 19, 26-27).

Batıda Avrupa, Grek anlatılarıyla; güneyde Sümer, Babil, Fars, Hint, Tibet anlatılarıyla; doğuda, Moğol, Tunguz, Kore, Çin anlatılarıyla; kuzeyde çeşitli yerli halkların anlatılarıyla etkileşime giren ve bağları olan, Doğu Avrupa'dan Asya'nın en doğu ucuna uzanan geniş bir alanda görülen Dede Korkut Destanları; *Dumrul, Basat-Tepegöz, Bamsı Beyrek/Beyrek, Salur Kazan/Kazan, Emren, Boğaç Han, Kan Turalı, Egrek-Segrek, Uruz* gibi büyük destan daireleriyle dünyanın en geniş coğrafi alanına yayılmış, en büyük destan daireleri bütünüdür.

Dede Korkut Kitabı (Musevi, 2000: 273-274); 18. yüzyılda Jacop Reyşke (1716-1774) tarafından ilk nüshası Dresden Kütüphanesi'ne kaydedilen, Henricus Orthobius Fleischer tarafından Dresden Kütüphanesi'nde keşfedilen, 1815 yılında Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) tarafından ilk bilimsel çalışması ve yayını yapılan, 1859 yılında Theodor Nöldeke (1836-1930) tarafından bir kopyası çıkarılarak Almanca'ya çevrilen ve bu nüshası 1922 yılında Wilhelm (Vasiliy Vladimiroviç) Barthold (1869-1930) tarafından Rusça'ya çevrilen, 1916 yılında Kilisli Muallim Rifat Bilge (1874-1953) tarafından Türkçe Arap alfabesiyle yayımlanan ve Türkiye'de ilk bilimsel çalışması yapılan, 1938 yılında Orhan Şaik Gökyay (1902-1994) tarafından Türkçe Latin alfabesiyle yayımlanan, 1939 yılında Hamit Araslı (1909-1983) tarafından Azeri Türkçesi'nde Latin alfabesiyle yayımlanan, 1950 yılında Ettore Rossi (1894-1955) tarafından Vatikan Kütüphanesi'nde ikinci nüshası bulunan, 1958 ve 1963 yıllarında Muharrem Ergin (1923-1995) tarafından nüshaları karşılaştırılmak suretiyle yayımlanan önemli bir eserdir (Eyüboğlu, 2019: 47-48). 2019 yılında içerisinde Dede Korkut'un soylamalarının ve bir boyunun da yer aldığı yeni bir el yazması (Ekici, 2019: 9-14) da bilim dünyasına duyurulmuştur. Bu el yazması da bulunduğu bölgenin adıyla tanınmıştır ve *Türkmensahra/Günbed* el yazması olarak bilinmektedir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki onuncu boy Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun tarihini inceleyeceğiz.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun Tarihi

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*,

3) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 4) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeleri ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 6) *Üst Tabaka* başlığı altında inceleyeceğiz.

1) Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun eski devirlere uzanan *En Eski Devirler Tabakası* bulunabilir. Özellikle tarihin eski devirlerine uzanan kökleri olan Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile ortak kökleri, arkaik destan özelliği gösteren bazı Altay destanlarıyla benzeşmesi, dstandaki bazı mitolojik-efsanevi unsurlar bunu göstermektedir. Gelecekte tarihin erken devirleriyle ilgili yeni kaynaklar ortaya çıktıkça, yeni araştırmalar ve keşifler yapıldıkça, bu tabakaya ait unsurlar da daha çok gün yüzüne çıkabilir.

2) Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanlı-Uşun Tabakası

Birçok Dede Korkut boyu gibi, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun da İskit/Saka-Hun-Kanlı-Uşun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun alt tabakası *Uşunlar/Vuşunlar* ile ilgilidir:

Zeki Velidi Togan'a göre, Uşun Koca ile oğulları Egrek ve Segrek, tarihte olduğu gibi günümüzde de bilinen ve yaşıyan kabilelerdir; Tanrı Dağları'nın batısında, Çu havzalarında, Fergana dağlarında yaşımişlardır. Bunlardan Babür'de bahsetmiştir (Gökyay, 1973: CX). Zeki Velidi Togan'a göre, Uşunlar, Dede Korkut'ta *Uşun Koca* olarak geçmektedir. Tarihlerde Fergana Dağları'nda oldukları belirtilen İgrek ve Çigrek kabileleri de bu Uşun Koca'nın iki oğlu olarak gösterilmektedir (Togan, 1982: 124).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Uşun, eski tarihlerde Uşun, Kazak Türkçesi'nde Uşun, Cingiz tarihinde Huşın, ya da Huyşın, eski bir Türk kabilesinin adıdır (Gökyay, 1973: CLVIII). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Segrek, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun kahramanıdır. Dede Korkut'taki kahramanların genç kuşайдan olup, iyi, bahadır, alp, delü yiğittir. Egrek ve Segrek'in hikâyesi, ünlü babalarının mihver teşkil ettiği hikâyelere göre daha sonraki zamanlara ait olduğu düşünölmektedir. Genç Segrek, tutsak olan ağabeyi Egrek'i tutsaklıktan kurtarmıştı. Segrek, Kazan Bey'in anası Çiçekli Hatun'un eline tutsak düştüğu İt Becene'den doğurduğu Egrek'in kardeşidir. Eğrek (İgrek ve İgrik) ve Segrek

(Çeğrek ve Çiğrik) iki oymak adıdır ve hem Kırgız, hem de Uşun kabilesine mensupturlar. Bunlar büyük kabileler olup kendilerine özgü damgaları vardır. Kırgız kabile ve oymakları arasında İrik adına da rastlanmaktadır ki, bu kabile Eğrek ile ilgili olabilir. *Otuz Avul* denilen kabileler, sağ ve sol kanatlara bölünürlerdi. Sağ kanattaki kabileler arasında Çerik Oymağı da vardır. Bu Çerik kabilesinin büyük bir kısmı Kırgızistan dışında, Doğu Türkistan'dadır. (Gökyay, 1973: 329, CLIX, CLXXVI)

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Sayak Kırgızlarının menşegi hakkındaki efsane, Çerikleri de içermektedir:

“Tagay uzun zaman Fergana'da kalmıştır. Özbek Hanının çok yakınlarından birinin kızıyla evlenmiş, bir süre sonra, öz vatani olan Tiyen-Şan taraflarına gitmek için izin almıştır. Karısı çocuk beklediği için ona katılmamış. Yurduna giden Tagay karısına şu tembihte bulunmuş: Oğlan doğarsa, büyüyüp de beni dileyecek olursa ona bu hançeri ver ve benim Tiyen-Şan'da olduğumu söyle. Tagay'ın karısı bir erkek çocuk doğurur, on beş yaşını doldurunca babasına gitmek üzere anasından izin alır. Anası, Fergana hükümdarının muhafızlarından birisini yanına koşarak onu yola bırakır. Hançeri de oğluna değil de Koraçoro adındaki muhafıza verir ve ona Tagay ile görüşmeden önce hançeri oğluna vermesini ısmarlar, çünkü babası oğlunu bununla tanıyacaktır. Yolda giderlerken onlara iki oğlan daha takılır: Azık ile Çerik. Tagay'ın yanına geldikleri zaman orada büyük bir toy vardır. Tagay'ın zenginliğini öğrenen Koraçoro, annesinin tembihini oğlundan gizler ve hançeri Koraçoro'da gören Tagay onu kendi öz oğlu sanır ve toy halkına da bunu bildirir. Bu sırada Koraçoro, kendisiyle beraber yanında Azık ve Çerik ile birlikte daha üç oğlan olduğunu söyler. Tagay bunları evlat edinir, bütüin malını, mülküni yedi oğluna vasiyet ettiğini ilan eder. Bu yedi oğlandan birinin adı Çerik'tir” (Gökyay, 1973: CLIX).

Orhan Şaik Gökyay'ın bu tespitleri oldukça değerli olup, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun Orta Asya'daki tarihi köklerinin bir yansımasıdır.

Abdülkadir İnan'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuz Han, Salur Kazan, Kayan, Bayındur, Kanlı Koca gibi Uşun Koca da tarihi bir kişi değildir. Bunlar, Türklerin büyük kabileler ve göçebe imparatorluklarının olduğu devirde boy adlarıydı. Çin tarihçileri, Uşunlar (Usun, Uyşun) ile Kanglıları Milattan önce biliyorlardı (İnan, 1937: 79'dan aktaran Gökyay, 1973: CLVIII). Abdülkadir İnan'ın bu tespitleri oldukça değerli olup, Kanlı Koca'yı Kanglılar ve Uşun Koca'yı Uşunlar (Usun, Uyşun) ile ilişkilendirmektedir. Böylece Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun tarihi

köklerinin Orta Asya'daki Milattan Önceki Usunlar dönemine uzandığı anlaşılmaktadır.

Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022: 74). Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Segrek'in, düşman sandığı kardeşi Egrek'e, elinde Dede Korkut'un kutsal kopuzu olduğu için vurmaması ve kopuzunu onun elinden alması, yani Korkut'un kutsal kopuzunun önemli bir yere sahip olması, destanın ve kahramanların Şamanistik yönlerinin bir yansımasıdır.

Çin kaynaklarında Usunlar için şöyle demektedir:

“Uysun Krallığının Büyük Kun Beyi, Çit-kök şehrinde oturur; Çit-kök ile Çangan arasındaki mesafe 8.900 li'dir. 120.000 aileden ibaret 630.000 nüfusa ve 188.000 askere sahiptir. Bir Ta-lok (başbakan?), bir sol kol ve bir sağ kol beyi, üç tumar beyi, her kol beyinin bir başkomutanı, iki baş yöneticisi, iki saray ağası, bir süvari beyi vardır. Krallığın fundalıklarla dolu ova ve yaylaları vardır; çok yağmur yağer ve çok soğuk olur. Dağları genelde çam/kökнар ve kızıl çam ile kaplıdır. Tarımla uğraşmaz, ekip biçmezler; hayvan sürülerinin arkasından gider, göçebe hayatı yaşarlar. Hunlar ile aynı soydandır”
(De Groot ve Asena, 2011: 222).

Nikolay Aleksandroviç Aristov'a göre, Usunlar, Türk boylarının oluşturduğu ittifakın bir koluydular ve başlarında güneye geçen Yenisey Kırgızlarının bir kısmı bulunuyordu. Usunların Batı Tanrı Dağları'nda bulunan torunları günümüzde dahi kendilerini Kırgız olarak adlandırmaktadır. Günümüzde Kazak Türkleri'nde, Büyük orda bünyesinde muhtemelen Usun boyunun bakiyeleri olan Sarı-Uysun kabilesi bulunmaktadır (Aristov, 2014: 34, 43-44). Zeki Velidi Togan'a göre, eski Sakaların hüküm sürdüğu orta Tiyanşan (Tanrı Dağları)'da *Usun* adında bir kavim, bu sahalara komşu bir kavim adıyla, daha M.Ö. 3. yüzyıl sonlarında, Hun, Yu-e-çi ve öteki kavimlerle birlikte görülmektedir. Usunlarda da eski Bozkurt ananesi yaşamıştır. Türk rivayetlerine gre Usunlar, tarihte olduğu gibi, bugün de bilinen

İgrek ve Çigrek (ya da İgrak ve Çıgrak) kabilelerinin ataları imiş. Usunlar herhalde sonraki Gök-Türklerin atalarından bir kısmını oluşturmuşlardır. Usunların, göçebe olmalarına karşın kentleri vardı. Payitahtları Issık-Göl yanında *Yavgu* adında bir kenti ki, bu kent onbirinci yüzyılda bile mevcuttu. Usunlar, önce Hunlara, sonraları Siyenpilere tabi olmuşlardır (Togan, 1981: 42).

Ahmet Taşağıl'a göre, Hunların zayıflamasından sonra aynı dönemde Güney Kazakistan'da *Usun* (Wu-sun) veya *Üysün* diye bilinen boylar hakim olmuştur. Usunlar bir devlet kurmuştu. Usun Devleti'nin ağırlık merkezi Kırgızistan'da ve biraz da Özbekistan'da olmakla birlikte, Güney Kazakistan'ın özellikle Çimkent ve Taraz gibi bölgeleri de Usunların hakimiyeti altına girmişti. Usunların Kırgızistan'daki Isık Göl civarında başkentleri vardı ve buraya *Kızıl Vadi Kalesi* diyorlardı (Taşağıl, 2017: 250). G. Ahmetcan Asena'ya göre, Çin kaynaklarında "*Hun-Gurat-Uysun-Kenger/Kang-kü*" gibi dört önemli halk arasında soy birliği vurgulanmaktadır. Uysunlar'ın Türklüğü konusunda hiçbir şüphe yoktur (De Groot ve Asena, 2011: 90). Orazak İsmagulov'a göre, kavim adı *Kazak*, genellikle *kazak* (*beyaz kaz*) veya *kaz sak* (*gerçek Saka*) sözcüklerini çağrıştırmaktadır. Güneydoğu Kazakistan'daki Saka kabileleri daha çok *Usun* kavim adıyla biliniyorlardı. M.Ö. ilk binyılın sonlarında Hun Devleti göçebe Orta Asya kabilelerinin kavmi-siyasi birliği *Saka-Usun* birliğinin yerini almıştır (İsmagulov, 2007: 36-40).

U-sunlar, iki büyük aileden meydana gelen bir gruptu (Gumilev, 2002: 102). Bu durum Dede Korkut'a Uşun Koca'nın Eğrek ve Seğrek adlı iki oğlu olarak yansımış olsa gerektir. Eski Türk devletlerinin birçoğunda ve Dede Korkut'ta İç Oğuz-Dış Oğuz olarak görülen ikili yapılanmanın Usunlarda da olduğu düşünülebilir (Eyüboğlu, 2019: 482).

Camiu't-Tevarih'de, Oğuz Han zamanında yaşamış *Yuşu Hoca*'dan bahsedilmiştir. Esere göre Yuşu Hoca, ihtiyarlar arasında pek dirayetli, akıllı, görmüş geçirmiş ve dünyanın acı-tatlı günlerine erişmiş bir kişiydi. Yuşu Hoca'nın Kara-Sülük adlı bir oğlu vardı. Yuşu Hoca, Oğuzların birçok güç işlerini halletmiş, onların müşküllerini çözmüştü. Oğuz Han da Yuşu Hoca'yı görünce ona çok bağışlarda bulunmuş, Semerkand'ı ona iktâ olarak vermiş, Kara Sülük de *Ulu Bey* yapılmış, Oğuz Han, ona da çok mal vermişti (Togan, 1982: 23-48). Oğuzname'de Oğuz Han dönemindeki Yuşu Hoca, Dede Korkut'taki Uşun Koca ile aynı kişi olup, Milattan Önceki Usunların bir hatırasıdır (Eyüboğlu, 2019: 482)

Yazıcıoğlu Oğuznamesi'nde Büğdüz Emen ve Ucun oğlu Emen adı geçmektedir (Ergin, 1989: 37). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Yazıcıoğlu Ali'nin *Kitab-ı*

Selçuk'taki Oğuzname'sindeki bu ifadeyi, Dede Korkut Hikâyeleri ile de bağ kurarak “*bıyıklarından kan akan*” Bügdüz Emen veya “*Uşun oğlu Emen Bek*” olarak belirtmiştir (Jirmunskiy, 1997: 80). Bizce de bu Oğuz beyi, Dede Korkut'ta adı geçen Bügdüz Emen ile aynı kişidir. Buradaki atasının adı olarak belirtilen *Ucun* adı da Usunların bir hatırasıdır. Dış Oğuz beylerinden olan Bügdüz Emen'in adının *Ucun* oğlu Emen (Usun oğlu Emen) olarak geçmesi, Salur Kazan dönemindeki Dış Oğuz (On-Okların Tu-lu boyları)-Usun bağını da ortaya koymaktadır. Usunların torunları, aynı coğrafi bölgede birkaç yüz yıl sonra ortaya çıkan Batı Gök-Türkleri'nin/On-Oklar'ın Tu-lu boyları arasında yer almıştır (Eyüboğlu, 2019: 482). Batı Gök-Türkleri'ni oluşturan ve Dede Korkut'taki İç Oğuz ve Dış Oğuz olduğunu belirttiğimiz on boyun etnik kökeninde, batıdaki beş boyda (Nu-şe-pi/Kara Türgiş) Kanglılar, doğudaki beş boyda (Tu-lu/Sarı Türgiş) ise Usunlar ağırlıkta olduğunu, Batı Hunlarının da her iki kesimde veya sadece bir kesimde olabileceğini dile getirmiştik. Çünkü On-Oklardan birkaç asır önce, Milattan Önce ve Milat sıralarında, aynı coğrafyanın batı tarafında Kanglılar, doğu tarafında Usunlar yaşıyordu ve aralarında Batı Hunları da bulunuyordu ki, bu coğrafyada birkaç asır sonra On-Oklar (Batı Gök-Türkleri) ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Salur Kazan döneminde Dış Oğuz içerisinde yer alan Emen'in, Usunlar'la bir bağı olmalıdır. Destandaki *Ucun* adı da aslında *Uşun* olmalıdır. Bilindiği gibi, Dede Korkut'taki Eğrek ve Segrek'in babaları Uşun Koca da bir Dış Oğuz beyiydi. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu arasındaki yakın ilişki de bunun bir sonucu olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 294-295).

Eğrek ile Segrek adları birbirine çok benzeyen, birlikte söylenildiğinde uyum içerisinde olan adlardır. Uşun Koca adı, Usunlar (Vu-sun'lar) adıyla bilinen Türk kavminin hatırasıdır; onun oğulları olan Eğrek ve Segrek adları da tıpkı Kara Türgiş-Sarı Türgiş, Üç Ok-Boz Ok, Batı Göktürk-Doğu Göktürk gibi, Usunların, eski Türk geleneğine uygun olarak, ikili yapılanmasının ve bu yapılanmanın başında bulunan hükümdar oğullarının hatırasıdır. Hatta bu adlardan birinin İç Usunları, diğerinin Dış Usunları ifade ettiğini de düşünebiliriz. Olasıdır ki Segrek İç Usun beyi, Eğrek ise Dış Usun beyiydi. Anlaşılan Milattan bir iki asır önce Usunların en güçlü zamanlarındaki hatıraları, hükümdarları, kahramanları ve ikili devlet yapılanması, bin yıldan uzun bir zamanda anlatıla anlatıla Uşun Koca ve oğulları Eğrek ve Segrek'in hikâyesine dönüşmüştür. Büyük olasılıkla devletin iki bölümünü yöneten bu iki hükümdar zaten kardeşti, tıpkı Bumin Kağan-İstemi Kağan gibi (Eyüboğlu, 2019: 331).

Batı Türkleri olan On-Oklar'ı, yani Sir Derya Oğuzları'nı oluşturan boylar, eski İskit/Saka-Kanlı-Usun-Hun bakiyeleri idi. Bu nedenle de bu dönemlere ait alt tabakada yer alan eski rivayetler, bir üst tabakadaki tarihi rivayetlerle karışmış, böylece daha eski dönemlere ait eski kahramanlar da sonraki dönemlerdeki kahramanlarla aynı döneme dahil olmuştur. Egrek ve Segrek de bunlardan biridir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun tarihi Milattan Önceki Usun dönemine uzanmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 449).

Alkey Margulan, Orta Asya'da, sahrada söylenen anlatıların gelişip yayılmasının Sak, Hun, Kanlı devrinden başladığını söyleyerek, Güney Kazakistan'da yaşayan Kanlılar arasında günümüze kadar aynı efsanelerin anlatıldığını örnekleriyle göstermiştir. Margulan, tarihi kaynaklara göre Hun, Üysün, Kanlıların kurduğu Jetisuv (Yedisu), İle (İli), Şu (Çu), Talas ırmakları boyunda bulunan Tüymekent, Tas Ahır, Kızıl Kaynar gibi kent ve kalelerin günümüzde de yerinin korunduğundan bahsederek bu kentlerle ilgili efsaneler üzerinde durmuştur (Margulan, 1985: 43, 62, 65'den aktaran Ospanaliyeva, 2011: 137).

Kırgızistan'ın Oş kentinin adına dair çeşitli söylentiler vardır. Bir söylentiye göre, Oş, ilk insan Adem Peygamber'in hayvanları "oş" diyerek döndürdüğü yerde kurulmuş bir kentmiş. Kente önce Uş adı verilmiş ve zaman içinde bu ad Oş şeklini almış; bir söylentiye göre ise M.Ö. 3.-4. yüzyıllarda ülkenin güneyinde tarım ve hayvancılıkla geçinen insanların yaşadığı söylenmektedir. Fergana vadisinde yaşayanlar tarımcılık; dağ tarafındakiler ise hayvancılık yaparlarmış. Tarihçiler Saklar'ın Uş adında hayvancılıkla uğraşan bir boyunun olduğunu söylerler ki, kent de bu boyun adıyla anılmış (Doğan, 1998: 218'den aktaran Akkoyun Koç, 2020: 175-176). Büyük olasılıkla burada Sakalar'ın Uş adında hayvancılıkla uğraşan boyu, hayvancılıkla geçinen göçebe Usunlar'dır. Bu durumda Oş kentinin adı, söylentideki eski şekli Uş adı Usunlar'dan geliyor olabilir.

Wilhelm Radloff'un Şor Türkleri arasından derlediği *Altın Ergek* adlı destanda, Altın Sabak adındaki bir kadının yetim bir oğlan kardeşinden söz edilmektedir. Yetim oğlan, gördüğü rüyalarda babasının bir bey olduğunu, düşmanları tarafından öldürüldüğünü görür, sonunda ablasından, bir bey olan babasının Dokuz Kara Monguz tarafından öldürüldüğünü öğrenir. Henüz üç yaşında olmasına ve ablasının yedi yaşını beklemesini söylemesine rağmen yetim çocuk beyaz sarı atı Arandjula ile yola koyulur. Kahramana Altın Ergek adı da bizzat atı tarafından verilmektedir. Göğün yedinci katına kadar atıyla birlikte çıkan Altın Ergek, atıyla birlikte Dokuz Kara Monguz'un yurduna saldırır, ülkeyi yağmalar, canlı birşey bırakmaz, böylece

babasını öldüren ve hayvanlarını sürüp götüreren Dokuz Kara Monguz'dan intikamını almış olur (Radloff, 1999: 419-435'ten aktaran Aça, 2003: 73). Altay destanlarından biri de *Altın Ergek*'tir (Ata Yıldız, 2015: 212).

Şor Türkleri'nden derlenen *Altın Ergek* destanı Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir varyantıdır. Bu destanda, başkahramanın adı Ergek de dahil olmak üzere, ablasından babasıyla ilgili bir sır öğrenmesi, ablasının uyarısına rağmen yola çıkması, düşmanı yenmesi vb. motifler Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ile benzerdir. Bu durum Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun tarihi köklerinin Milattan Önceki dönemlere uzanmasının bir yansıması olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 449). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun kalıntılarının batıda Anadolu-Azerbaycan bölgesinden doğuda Türkmenistan-Özbekistan (*Şecere-i Terakime*) ve daha doğuda, en eski Türk yurtlarından birinde, Şor Türkleri'nde ve Altay Türkleri'nde de görülmesi bu anlatının tarihi köklerinin eskiliğinin bir yansımasıdır. Tarihi süreç içerisinde Türkler çoğaldıkça ve geniş bir alana yayıldıkça, bu anlatı da farklı varyantlar oluşturarak ve mahallileşerek paralel bir şekilde yayılmıştır. Hatta Şor Türkleri'nde, ihtimal, sonraki tarihi gelişmelerin bir sonucu olarak, kahraman Ergek'in Dokuz Kara Monguz ile olan savaşı da, Şor Türklerinin atalarının *Orhun Yazıtları*'nda adı geçen Dokuz Oğuz boyu veya Ötüken Uygurları ile olan mücadelelerinin bir yansıması olabilir. Çünkü Dokuz Kara Monguz adı Dokuz Oğuz'u anımsatmaktadır. Bilindiği gibi Uygur Devleti aynı zamanda Dokuz Oğuz Devleti olarak da bilinmektedir. Ergek'in babası Dokuz Kara Monguz tarafından öldürülmüştür ki, belki de Ötüken Uygurlarının kuzeydeki toprakları ele geçirmek amacıyla Altay-Tuva-Baykal bölgesine yaptıkları saldırıların halk hafızasındaki kalıntılarının bir yansıması olabilir.

Usunlar'ın Güney Kazakistan-Kırgızistan bölgesine gelişleri Orta Asya'da Milattan Önce yaşanan göç dalgalarıyla ilgilidir. Usunlar bu dönemde buldukları topraklara doğudan gelmişlerdi. Benzer göç dalgaları Milattan Sonraki dönemlerde de sık sık yaşanmıştır. Nikolay Aleksandroviç Aristov'a göre, Usunlar, Hun hükümdarı Şanyü'nün emriyle, ki muhtemelen Kün-çin (M.Ö. 162-M.Ö. 127)'in emriyle, Yüceğleri Tanrı Dağları'nın batı kesiminden iterek onların topraklarına yerleşmişlerdi. Usunlar, Türk boylarının oluşturduğu ittifakın bir koluydular ve başlarında güneye geçen Yenisey Kırgızlarının bir kısmı bulunuyordu (Aristov, 2014: 34-35, 43-44). Yani Usunlar ile Altay-Tuva-Hakasya bölgesindeki en eski Türk yurtlarından birinde yaşayan Yenisey Kırgızları arasında bir ilişki vardır ki, bu durumda Şor Türkleri'nden derlenen *Altın Ergek* destanı ile Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun ortak tarihi kökleri de Milattan Önceki bu eski dönemlere ve

ilişkilere uzanıyor olmalıdır. Bu durumda Usunlar'ın Güney Sibirya, Tuva bölgesiyle de ilişkili oldukları düşünöldüğünde, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bu bölgede, Şor Türkleri arasında bir varyantının olması da oldukça doğaldır ve destanın eski köklerinin bir yansıması olsa gerektir. Tarihi süreç içerisinde aynı anlatı, bu Türk boylarının farklı bölgelere göç etmeleri ve yeni tarihi olayların da etkisiyle varyantlaşmış ve mahallileşmiş, mevcut görünömlerine evrilmiştir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, *Alınca Kalesi* önemli bir yere sahiptir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Şerüğüz ucundan Gökce Denize değin akınlarda bulunan Egrek'in yolu *Alınca Kalesi*'ne düşmüştü. Buradaki koruda iken, Kara Tekürün casusunun casuslaması sonucunda Egrek tutsak düşmüş, Egrek'i Alınca Kalesi'nde zindana bırakmışlardı (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 167-168). Daha sonra Segrek, ağabeyi Egrek'i bu korudan kurtarmıştı: “*Ol kardeşi tutılan koriya geldi*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 175). Destanda kimi zaman *Alınca Kalesi* yerine *korı* ifadesi kullanılmıştır. Buradan destanın alt tabakasında Alınca Kalesi'nin bulunduğu bölgenin ormanlık bir bölge olduğu, destanda coğrafı olarak ormanın önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Şor Türkleri'nden derlenen *Altın Ergek* destanının Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir varyantı olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 449).

Nikolay Aleksandroviç Aristov'a göre, Usunların başlarında güneye geçen Yenisey Kırgızlarının bir kısmı bulunuyordu (Aristov, 2014: 34, 43-44). Altaylar ve Güney Sibirya bölgesi ormanlarıyla ünlüdür. Bu bölge Türklerin en eski anayurt bölgelerinden biridir. Bu bakımdan Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun tarihi-coğrafı en alt tabakası veya bu tabakada kahramanın tutsak düştüğü kale, Altaylar ve Güney Sibirya bölgesiyle ilgili olabilir. Böylece eski Türklerin ve atalarının uzun süre yaşadığı Altaylar ve Güney Sibirya ormanlarının, buradaki geniş ormanlık alanların, koruların, Türklerin hafızasında ve hatıralarında uzun süre yaşadığı ve bunun Türk destanlarına, Dede Korkut'a ve Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'na yansıdığı söylenebilir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı boyların tarihi alt tabakası aynıdır. Aynı destan tarihi süreç içerisinde varyantlaşarak farklı destanlara evrilmiştir. Birçok araştırmacı bu konuya dikkat çekmiştir:

Orhan Şaik Gökay'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda; Uruz, Yegenek ve Segrek'in ilk savaşlarına ait bu üç hikâyede motif ve durumların ortaklığı, konu bakımından yakınlığı, bunların kök bakımından müstakil

olduklarını şüphe ile karşılamaya yol açmaktadır. Bu hikâyelerden birinin, daha çok Salur Kazan ve oğlu Uruz'la ilgili olanın, öteki ikisinin ortaya çıkmasında örnek olarak kullanılmış olması mümkündür (Gökyay, 1973: CLXXVI). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un tarihi bir esası yoktur. Bu hikâye, Yegenek (7), Segrek (10) ve Emren (9) hikâyeleri gibi, genç bahadırların hikâyesine benzer destani örneğe uydurulmuştur (Gökyay, 1973: CLXXVIII).

Ahmet Bican Ercilasun, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy arasındaki yakın ilişkiyi, tek bir olayın iki ayrı hikâyeye hayat verdiğini, hikâyelerde sadece şahısların farklı olduğunu, muhtemelen aynı hadisenin, bir hikâyedeki şahıslardan diğer hikâyedeki şahıslara mal edilmiş olduğunu, hatta aynı olayın üçüncü bir hikâyeye, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'na vücut verdiğini dile getirmiştir (Ercilasun, 1998: 14). Mehmet Aça'ya göre, Dede Korkut'ta üç boyda, kahramanın babası ya da ağabeyinin düşman tarafından tutsak alınması kahramandan gizlenir ve bir süre sonra bu sır açığa çıkınca kahraman yakınına kurtarmaya gider. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, babasının on altı yıl boyunca kafir elinde tutsak olduğu Yigenek'ten gizlenmiştir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, ağabeyi Egrek'in Kara Tekür tarafından tutsak edilerek Alınca Kalesi'ndeki zindana atılması Segrek'ten gizlenmiştir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Salur Kazan'ın Tomanın kalesinde tutsak olması oğlu Uruz'dan gizlenmiştir (Aça, 2011: 29). Bu durum bu destanların ortak köklerinin bir yansıması olabilir.

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, özellikle Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve/veya Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Kazan'a bir uyarlamasıdır. Büyük olasılıkla bu boylar, zaman içerisinde farklı Türk/Oğuz boyları ve ozanlar tarafından taşınmış, destanlar zamanla işlenerek oldukça değişmiş, bu nedenle de bir süre sonra farklı anlatılar haline gelerek aktarılmışlardır; tıpkı *Bamsı Beyrek-Alpamış-Kozı Körpeş Bayan Sulu* destanları gibi.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki bazı motif ve olayların benzerleri Türk tarihinde görülmektedir. Bu durum destanın tarihi yönünün bir yansımasıdır: Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Egrek'in, Bayındır Han'ın sohbetine ne zaman istese geldiği, beyler beyi olan Kazan'ın divanında ona hiç kapı baca olmadığı, beyleri çiğneyip Kazan'ın önünde oturduğu, kimseye iltifat eylemediği belirtilmiştir:

“Oguz zamanında Uşun Koca derler bir kişi vardı. Ömrinde iki oğlu vardı. Ulu oğlunun adı Egrek idi, bahadur, delü yahşı yigit idi. Bayındır Hanun divanına kaçan istese varur gelüridi. Begler begi olan Kazan divanında buna heç kapu baca yogıdı. Begleri basub Kazan öninde otururıdı. Kimseye iltifat eylemezidi. Meger, hanum, gene bir gün begleri basub oturıcak Ters Uzamış derleridi Oguzda bir yigit vardı, eydür: “Mere Uşun Koca oğlu, bu oturan begler her biri oturduğu yeri kılıcıyla etmegiyile alubdur. Mere, sen baş mı kesdüin kanmı tökdüin, açmı toyurdun, yalincakmı tonatdun?” dedi. Egrek eydür: “Mere Ters Uzamış, baş kesüb kan tökmek hünermidür” dedi. Eydür: “Beli hünerdür ya!” Ters Uzamışun sözi Egrege kar eyledi, turdı Kazan Begden akın diledi” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 167).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Egrek ile Ters Uzamış arasındaki bu oturma yerini hak etmek konusundaki tartışma, İskitler hakkındaki bilgilerle örtüşmektedir. Macar Kroniki *Chronica Hungarorum*'un daha eski kaynaklardan aktardığına göre, İskitya'nın daha iç kesimlerinde yaşayan İskitler için şöyle demektedir:

“... savaşmayı ve kan dökmeyi severler, bundan başka savaşçılarınun ilk olarak öldürdükleri kişinin taze yarasından kan içmek adetleridir; çok kişiyi öldürdüklerini söyleyebilmeleri, onlar için en büyük övgü anlamına gelir. Çoğu kez bir şölen esnasında, büyük bir keyifle kimin kaç adam öldürdüğünden bahsederler ve oturma düzeninde çok adam öldürenleri daha önemli mevkiye oturturlar ve iki kadeh verirler. Henüz adam öldürmeyenler, arkadaşları arasında en alt mevkidedirler ve diğerleri kavga esnasında bunu en büyük aşağılama olarak yüzüne vururlar. Barış anlaşması ve ittıfak akdini, birbirine karıştırdıkları kanlarını içerek kutsallaştırırlar” (Şenol, 2018: 28-29).

3) Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Vasilij Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 39), Fuad Köprülü (Köprülü, 1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (Ögel, 1971: 57, 68), Faruk Sümer (Sümer, 1972: X, 24-25; Sümer, 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (Ercilasun, 2002: 32; Ercilasun, 2015: 17), Ahmet Taşağıl (Taşağıl, 2013: 42; Taşağıl, 2015: 24-29), Hüseyin Salman (Salman, 1998: 85-86; Salman, 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisindedirler. Nitekim biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Kuzey yönünde Sir Derya (Seyhun) Irmağı boyunca göç eden *on kabile* (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç asır boyunca nüfus bakımından çoğalmış ve önce 11. yüzyılda 22 boy, daha sonra 14. yüzyılda 24 boya ulaşmıştır. Yazıtların ve Çin kaynaklarının *On-Ok*ları böylece 24 *Oğuz* boyu olarak ortaya çıkmıştır (Salman, 2002: 412-420). Batı Göktürk ülkesinde, yani Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra *On Ok* organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmış, bu organizasyon daha sonra *Türgiş* adını almış ve *Oğuzların* alt yapısını oluşturmuş, 766'dan sonra ise *Batı Oğuzları* diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran *Oğuz Türkleri* bunlardır (Taşağıl, 2013: 42). Öncesinde Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* unsurlarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanglı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Gerek Gök-Türk tarihi, gerekse de Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, *Oğuzlar*'ın yüzyıllardır batıda *Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesinde yaşayan ve *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok*lar'dan geldiği konusunda görüş birliği içerisinde. *Türgişler*'i ve öncesinde *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok* Türkleri ise, tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşamakta olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanglı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuş, tarihi süreç içerisinde doğu Türklerinden yeni katılımlar da olmuş, Göktürkler döneminde *On-Ok/On kabile* ve *Türgişler* döneminde *Sarı Türgiş/Kara Türgiş* adlarıyla tanınmış, daha sonra ise yine doğu Türklerinden de katılımlar olmuş, böylece tarihi süreç içerisinde bütün bu boylar *Oğuz* kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni oluşturmuştur. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek, hep bu tarihi dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. *On-oklar/Türgişler*'in *Sarı ve Kara Türgişler* olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a *İç Oğuz* ve *Dış Oğuz* olarak yansımıştır. *On-Ok*lar/*Türgişler*, ilerleyen dönemlerde Doğu Türkleri'nden de gelen katılımlarla birlikte *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni ve 24 *Oğuz* boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini tam olarak değerlendirebilmek için *İskit/Saka-Hun-Kanglı/Kangar-Usun-*

Batı Hunları'ndan Batı Göktürkleri'ne-Türgişler'e, Türgişler'den Oğuzlar'a giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 102-103).

Tarihin eski devirlerden beri Türkler arasında anlatılmakta olan bazı efsanelerin Gök-Türk döneminde kaynaştığı ve tarihileşme süreçlerinin hızlandığı anlaşılmaktadır. Türkler arasındaki eski anlatıların Gök-Türk Devleti döneminde kaynaşmasının birçok nedeni vardır: Gök-Türk Devleti döneminde farklı Türk boylarının aynı çatı altında bir arada bulunması ve birbirleriyle etkileşiminin artması sonucu, bu Türk boylarının anlatıları da bu dönemde birbirleriyle yoğun bir şekilde etkileşime girmiştir. Özellikle her yılın belirli dönemlerinde birkaç kez düzenlenen dini törenlerde; ilk yürüme, ad alma, düğün, ölüm vb. nedenlerle düzenlenen çeşitli etkinliklerde; boyların ve devletin toylarında/kurultaylarında vb. bir araya gelen Türk boyları arasındaki etkileşim ve yakınlaşma artmış, bu durum da anlatılara yansımıştır. Başta güçlü bir devletin olması, ulaşımın, ticari yolların, mal ve ticaretin güvenliğini sağlamış, bu nedenle Asya'nın bir ucundan öteki ucuna giden kervanlar ve yolculuklar artmış, böylece düşünceler ve türlü anlatılar da daha çok ve kolay taşınmıştır. Bu dönemdeki önemli tarihi olayların da etkisiyle anlatıların tarihileşme süreçleri hızlanmıştır. Bütün bu gelişmeler de anlatılara, Dede Korkut Destanları'na yansımıştır.

Ahmet Bican Ercilasun, birçok çalışmasında Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu önemli tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273). Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

4) Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Avelbek Konıratbayev, Kazan'ın babasının adının Enkiş olduğunu, Kazan'ın ise kendisini Uşan oğlu olarak bildiğini, *Uşan* sözcüğünün ise "*Ala Şan*", yani "*deniz kadar büyük ve kalabalık halk*" anlamında olması gerektiğini, Kaşgarlı Mahmut'ta *Uşan*'ın bir Kıpçak sözü olarak geçtiğini ileri sürmüştür. Avelbek Konıratbayev'e göre, *Uşan* sözcüğünün ikinci anlamı (şekli) *Kazan*'dır; Kazan'ın annesi Şaşaklı (Cicaklu)'yı, Peçenek Hanı Şökli Elmüş (Köbikti) tutsak almış, Egrek ile Segrek, bu düşman elinde doğmuş, dolayısıyla Kazan'ın üvey çocuklarıdır. Kazan, on bin koyun vererek, annesini düşman elinden geri aldığı zaman, bu iki çocuk anneleriyle birlikte Kazan iline gelmişler, birini Kazan, diğerini Bayındır evlat edinmiştir (Konıratbayev, 2000: 155, 182). Avelbek Konıratbayev'e göre, Yekenek-Yigenek ve Egrek-Peçenek sözcükleri kökdeştirler. Kazaklar'da kurt yavrusuna, anneden doğmuş tek bir kurda *serek* denir. Oğuz rivayetlerinde, Egrek ile Segrek, Burla Hatun ya da Kazan'ın annesi Cicaklu'dan doğan çocuklar olarak geçer. Egrek'i Bayındır Han, Segrek'i de Kazan evlat edinmiştir. Peçenekler'in doğu kanadının (Aktöbe ilinin Şekti/Şöklileri) Oğuz ulusuna katıldıkları düşünülürse, bu ikisi, birinciden *emanet* (Aruz), ikinciden de *üvey çocuk* olarak Oğuzlar arasında büyütülen Peçenek (Yigenek) yiğitleridir. Egrek ile Segrek'in Enkiş'in eşinden doğan çocuklar olduğu düşünülürse, soylarının Peçenek (Yigenek) olduğu söylenebilir (Konıratbayev, 2000: 160-161).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, yapılan bir akından bahsedilirken, Gökçe Deniz, Dereşam Suyu ve Alınca Kalesi gibi belli başlı bazı coğrafî adlar geçmiştir. Bu yerlere akın yapılabilecek, onlardan biraz daha doğuda olup, muhtemelen *Hudaferin Köprüsü*'nden geçilerek, destanda belirtildiği gibi iki gün yolculuk yapılarak varılan ve o gün için Oğuz'un Serhaddi olduğundan söz edilen yer, *Eher*'dir. Büyük Selçuklu devrinde, 1043'de yapılan büyük çaplı ilk taksimatın amacı, fethedilen bölgelerde idarenin hanedan üyeleri eliyle sağlanması ile her bir noktada hakimiyet tesis edilmesi ve bundan sonra fethedilecek yerlerin ise fethinin daha kolay bir şekilde olduğu görölmektedir. Nitekim 1055'de yapılmış olan yeni bir görevlendirme ile Oğuz'un sınırı biraz daha batıya taşınmış olup, *Eher* yeni sınır ve *Eher*'e bağlı stratejik bir yer ise yeni uç olarak belirlenmiştir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Egrek Bey'in tutsaklıkla sonuçlanan akını ile ilgili bölümünün, *Eher*'in 1055'de sınır olarak

belirlenmesinden hemen sonra olabileceği, kardeşi Segrek Bey'in onu kurtarması ile ilgili olayların ise 1064 seferinde Sultan Alp Arslan'ın Nahçıvan (muhtemelen Culfa)'da ordusunun toplanmasını beklediği sırada, yakınlardaki kalelerin fethi için görevlendirdiği Şehzade Melikşah'ın o civarda yaptığı fetihlerle ilgili olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Büyük Selçuklu ordularının, Aras kıyısında yerleşik Culfa'ya oldukça yakın bir mesafede bulunan ve içerisinde Gazilerin tutsak olarak bulunduğu *Elince/Alınca Kalesi*'ni ele geçirmeden fütuhatlarına devam etmesi pek mümkün değildir. Ayrıca Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçen, “*Dereşam suyunu depüp kiçdiler. / Dün katdılar, Oğuzun serhaddına yetdiler*” ifadelerinden, *Dereşam Suyu*'nun, Kazancı ve Elince kaleleri önünden akıp gelen ve Culfa'nın yanı başındaki Gülistan adlı yerden Aras'a karışan Elinceçay olduğu anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 72-75).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Egrek'in, Bayındır Han'ın sohbetine ne zaman istese geldiği, beyler beyi olan Kazan'ın divanında ona hiç kapı baca olmadığı, beyleri çiğneyip Kazan'ın önünde oturduğu, kimseye iltifat eylemediği belirtilmiştir (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 167). Oğuzlar'da Selçuklu Devleti'nin atası ve isim babası Selçuk'un davranışlarının Dede Korkut'taki Egrek'i anımsattığını dile getirmiştik (Eyüboğlu, 2019: 331-332). Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti'nde, Selçukluların atası olan ordu kumandanı Selçuk, bir gün Oğuz hükümdarının sarayına gitmiş ve hatun (kraliçe) ile çocuklarının üstüne geçerek hükümdarın yanına oturmuştu. Genç kumandan Selçuk'un bu hareketi Hatun'a ağır gelmiş, Selçuk saraydan gidince, Hatun, kocası hükümdara, bu oğlanın daha işin başında böyle küstahlık yaptığını, eğer bir süre sonra gücü artarsa işin nereye varacağını açık olduğunu, zaten halkın da kendisine itaat ettiğini söylemişti. Bu söz hükümdara makul gelmiş ve Selçuk'u ortadan kaldırma planlarına başlamıştı (Köymen, 2016: 12-13). Selçukluların atası Selçuk, tıpkı Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Egrek gibi, bürokratik oturma düzenine uymayarak, hatun'un ve çocuklarının üstüne geçerek hükümdarın yanına oturmuştur. Onun bu davranışı ve serbestliği, yaşının nispeten genç olmasının yanında, devlet içerisindeki muhalefetle de ilgili olabilir ve devletteki otorite zayıflığının da bir yansıması olsa gerektir. Elbetteki bu türlü davranışların alt yapısı da vardır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, *Alınca Kalesi* önemli bir yere sahiptir: Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Şerüğüz ucundan Gökce Denize değin akınlarda bulunan Egrek'in yolu *Alınca Kalesi*'ne düşmüştü. Buradaki koruda iken, Kara Tekürün casusunun casuslaması sonucunda Egrek tutsak düşmüş, Egrek'i Alınca Kalesi'nde zindana bırakmışlardı (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 167-168).

Hindistan bölgesinde Türk tarihinde önemli bir yeri olan *Kalincer Kalesi* vardır: 11. yüzyılda, Selçuk Bey'in oğullarından Arslan Yabgu'nun hayatı *Kalincer Kalesi*'nde dramatik bir şekilde son bulmuştu. Arslan Yabgu ve oğulları, Kutalmış Yabgu ve oğulları Yabgulu Türkmenlerinin başında, bir kısmı fetihten daha önce, çoğu da fetihten sonra Anadolu'ya gelip bu toprakları iskan ederek Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardı. Bu nedenle Arslan Yabgu, Türkiye Türklüğünün büyük atasıdır (Genç, 2015: 493-494). Doğu Anadolu bölgesinde Türk tarihinde önemli bir yeri olan *Alıncak Kalesi* vardır: *Alıncak Kalesi*, Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey (1420-1438) ve kardeşi Cihan Şah'ın mücadelesine tanık olmuştu. İskender Bey'in ailesi ve hazinesi *Alıncak Kalesi*'nde bulunuyordu. *Alıncak Kalesi*'nde Cihan Şah'a direnmeye çalışan İskender Bey, Mayıs 1438'de oğlu Şah Kubad tarafından öldürülmüştu (Sümer, 2001: 436). 1492 yılında, Ak-Koyunlu hanedanından, İbe Sultan adıyla tanınan Dana Halil oğlu İbrahim Beğ, Ak-Koyunlu hanedanından Maksut Beğ oğlu Rüstem Beğ'i bulunduğu *Alıncak Kalesi*'nden çıkararak Akkoyunlu tahtına geçirmişti (Sümer, 1972: 230).

Hindistan'daki *Kalincer Kalesi* gibi, adı çok benzeyen, Anadolu-Azerbaycan bölgesindeki *Alıncak Kalesi*'nin Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin hayatında önemli bir yeri vardır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun tarihi alt tabakasında, Milattan Önceki Türk boylarından olan Usun dönemine ait tarihi olayların destani hatıraları bulunmakla birlikte, bu hikâyenin üst tabakasında ise, bir taraftan Selçuklu Devleti'nin atası ve isim babası olan Selçuk Bey'in ve *Kalincer Kalesi*'nde tutsak olarak ölen, büyük oğlu Arslan Yabgu'nun hatıraları bulunurken, onun bir üst tabakasında, yani en üst tabakasında ise Karakoyunlu ve Akkoyunluların Anadolu-Azerbaycan'daki, özellikle *Alıncak Kalesi*'ndeki hatıraları bulunmaktadır. Tarihi olaylar ve *Kalincer Kalesi* ile *Alıncak Kalesi*'nin adındaki benzerlik, hikâyenin mahallileşmesini ve tabakalaşmasını kolaylaştırmıştır. Selçuk Bey'in bazı davranışları, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Egrek'in davranışlarını, Arslan Yabgu'nun Kuzey Hindistan'daki *Kalincer Kalesi*'nde tutsak olması, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Egrek'in *Alıncak Kalesi*'nde tutsak olmasını hatırlatmaktadır. Anadolu-Azerbaycan bölgesinde bulunan *Alıncak Kalesi*'nin, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemindeki önemi de bilinmektedir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Akkoyunlu etkisi zaten birçok kez dile getirilmiştir. Sonuç olarak, Milattan Önceki Usunların tarihi olayları ve hatıraları Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun alt tabakasını oluşturmuştur. Selçuk Bey'in faaliyetleri ve Selçuklu Devleti'ne adını vermesi; onun oğlu Arslan Yabgu'nun Hindistan'daki *Kalincer Kalesi*'nde tutsak olması; Karakoyunlu ve

Akkoyunluların Anadolu-Azerbaycan'daki, özellikle Alıncak Kalesi'ndeki faaliyetleri, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun üst tabakasını şekillendirmiştir (Eyüboğlu, 2019: 331-332).

5) Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Bazı tarihi kaynaklarda Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ile ilgili bazı bilgiler vardır. *Camiu't-Tevarih*'de, Oğuz Han zamanında yaşamış *Yuşı Hoca*'dan bahsedilmiştir (Togan, 1982: 23-48). *Oğuzname*'de Oğuz Han döneminde adı geçen *Yuşı Hoca*, Dede Korkut'taki *Uşun Koca* ile aynı kişidir ve Milattan Önceki Usunların bir hatırasıdır (Eyüboğlu, 2019: 482). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Salur Kazan'ın anası Çaçaklı Hatun, Becene İlinin padişahı Toymaduk'un eline tutsak olmuş, kocası Enkeş onu üç yıl sonra mal verip geri almış, Çaçaklı eve döndükten altı ay sonra bir oğlan doğurmuş, bunun üzerine bu oğlanı it Beceneden buldu diye adını *Eyrek* koymuşlar, çünkü Türk içinde itin adını "*Eyrek ve Serek (Segrek)*" koymak töreymiş. Egrek'in Arıklı adında bir oğlu varmış ki, İç-Salur Arıklı'nın oğlanlarıymış (Ebülgazi Bahadır Han, 1974: 88; Gökyay, 1973: CLIX-CLX). Buradaki Eyrek ve Segrek adları Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Egrek ve Segrek ile ilgilidir.

Vasilij Vladimiroviç Barthold'a göre, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Uşun Koca'nın Tepegöz elinde helak olduğu Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'dan daha sonraki bir zamana aittir (Gökyay, 1973: CLVIII).

Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'da "*Uşun Koca oğlu*" ifadesi geçmektedir. Tepegöz'ün elinde helak olan kişileri sayarken, sahneyi kalabalık göstermek ve Tepegöz'ün Oğuz'da verdiği zararın büyüklüğüne vurgu yapmak amacıyla, destan anlatıcısı ozanın, bildiği bazı kişilerin adlarını saydığı, Uşun Koca'nın (oğullarının) da bu nedenle anlatıya dahil olduğu düşünülebilir. Yani Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'da Uşun Koca'nın adının geçmesi suni bir durum olmalıdır. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'da şöyle demektedir: "*Uşun Koca oğlu gibi pehlivan elinde şehid oldı. Aruk candan iki karındaşı Depegöz elinde helak oldı*" (Ergin, 1989: 208; Sultanzade, 2013: 149-150). Araştırmacılar bu cümleleri farklı şekillerde yorumlamıştır. G. Lewis, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy'da bir çelişkiye dikkat çekerek, neden üç kardeşin, yani Uşun Koca'nın üç oğlunun Tepegöz elinde helak olduğunun birlikte anılmadığını, birinin şehit olduğunun, diğer ikisinin ise helak olduğunun belirtildiğini sorgulamıştır. Vugar Sultanzade'ye göre, aralarında büyük yaş farkı olan Egrek ve Segrek, muhtemelen baba bir, anne ayrı kardeşlerdir (Sultanzade, 2013: 150-153). Sadettin Özçelik'e göre, burada iki

olasılık söz konusudur; Öşün Koca (Uşun Koca), iki evliydi ve her eşinden birer erkek çocuk sahibi olmuştu veya büyük kardeş Egrek doğduktan sonra annesi ölmüş, Öşün Koca tekrar evlenmiş ve ikinci eşinden Segrek doğmuştu (Özçelik, 2015: 183).

Aslında Egrek ve Segrek, baba bir anne ayrı veya anne bir baba ayrı kardeşler olabilirler. Nitekim *Şecere-i Terakime* de buna dair işaretler vardır. *Şecere-i Terakime*'ye göre, Salur Kazan'ın anası Çaçaklı Hatun, Becene İlinin padişahı Toymaduk'un eline tutsak olduktan sonra, kocası Enkeş onu üç yıl sonra mal verip geri almıştı. Çaçaklı eve döndükten altı ay sonra bir oğlan doğurmuş, bunun üzerine bu oğlanı it Beceneden buldu diye adını *Eyrek* koymuşlardı (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 88; Gökyay, 1973: CLIX-CLX). *Şecere-i Terakime*'de, Çaçaklı şöyle demiştir: “*İt Becene izinden yetti / Devemin başını tutu / İçi kaydadı dışı kızardı / Üstüme binip oynadı / İhtiyarımı aldı / Bu oğlanı içime saldı*” (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 88). Yani esere göre Eyrek'in annesi Çaçaklı'dır, babası ise Becene'dir, yani Toymaduk'a tutsak olduğunda, kendisine sarkıntılık eden bir kişidir. Bu durumda Egrek'in kardeşi Segrek de ya Çaçaklı'nın, kocası Enkeş'ten olan öteki oğludur, ya da Toymaduk'a tutsak olduğunda, kendisine sarkıntılık eden adamın başka bir karısından olan öteki oğludur. Egrek ve Segrek'in kardeşlik durumu bu iki olasılığa göre değişebilir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun *Seğrek* adlı Türkmenistan varyantının olması, anlatının Orta Asya'da başka varyantlarının da bulunması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun Türkmenistan'da *Seğrek* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161).

Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır: *Salır Gazan Hakında (Rövyat)*'da (Erdem, 1998: 530-534), aslen Türkiye'den olan Salır Gazan güçlü bir pahlivanmış. Semerkant emiri ise Gacar boyundan olması gerektiği söylenen İtemen imiş. İtemen, Salır Gazan'dan haraç almak istemiş. Bunun üzerine İtemen'in üzerine yürüyen Salır Gazan, yolda Sahrayı Türkmenlerine uğramış, onlar da Salır Gazan'ı yanlarında tutmak için güzel bir kızla evlendirmişler. Burada yedi yıl kalan Salır Gazan'ın ikisi oğul (Salır ile Sarı), ikisi kız (Sıray ile Gülsire) dört çocuğu olmuş. Salır Gazan, yedi yıldan sonra yine yola çıkmış, yolunun geçtiği Balh vilayetinin Iğbal Patışa adlı şahının hem güzel

hem de güçlü kızı varmış, kızı almak isteyip sınanan çok kişi bunu başaramamış. Bunu duyan Salır Gazan, kız ile güç sınamak için ona haber göndermiş. Sonunda Salır Gazan bu kızla evlenmiş ve on iki yıl birlikte yaşamışlar ve bir oğulları (Tekye Muhammet), bir kızları (Gülsüm) olmuş. Yoluna devam eden Salır Gazan, Samarkand'a gelmiş ve haberini İtemen'e göndermiş. İtemen, Salır Gazan'ı gücünü göstermesi için şart olarak havuza sokunca, hava soğuk bir kış vakti olduğu için havuz suyu donmuş ve İtemen, Salır Gazan'ın başını kesmiş. Aradan yıllar geçmiş. Salır Gazan'ın oğlu Tekye Muhammet güçlü bir pehlivan olmuş. Bir gün arkadaşları ile oynarken tartışınca, tartıştığı oğlan, Tekye Muhammet'e babası belli olmadığını söylemiş. Tekye Muhammet, annesinden babasının, Samarkand'da İtemen'in üstüne gidip geri gelmediğini öğrenmiş. Bunun üzerine Samarkand Hanlığı'na İtemen'e doğru yola çıkmış. Çöl içinden Sahrayı Türkmenlerin mekanına uğramış, burada büyümüş kardeşleriyle görüşmüş. İki kardeş Tekye Muhammet ile Sarı, İtemen'i öldürmüşler, babalarının cesedini bulmuşlar. Yolda Buhara'yı almışlar, Sarı'nın evine gelip toy düzenlemişler. Tekye Muhammet ile Sarı birleşmiş, atalarının cesedini Tekye Muhammet'in anasının yanına alıp gitmişler, onu defnetmişler. Burasının Balh olması gerektiği belirtilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 416-417). Bu rivayetin Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok boyla benzerlikleri vardır.

Türkmenistan varyantındaki bu rivayetin ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın bir oğlu olduktan sonraki bölümü) ise en alt tabakasında aynı destanın üç ayrı varyantı olarak değerlendirdiğimiz, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır. Buradan şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Anadolu-Azerbaycan varyantında, tarihin derinliklerinden gelen büyük *Oğuzname*, tarihi süreç içerisinde birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki boyu (on iki *Oğuzname*'yi) meydana getirirken ve Türkmen varyantında da birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı ile paralel boyları meydana getirirken (Türkmen Halk Nüşası), Türkmen varyantında, büyük *Oğuzname*'nin bölünmeyen veya daha az bölünen bazı kısımları, birçok Dede Korkut boyunu bir arada içerecek şekilde, rivayet şeklinde yaşamaya devam etmektedir. Bu nedenle bu rivayetlerde birçok Dede Korkut boyu bir arada bulunmaktadır. Ayrıca belirtebiliriz ki, ozandan ozana taşınan Dede Korkut Kitabı'ndaki ve Türkmen varyantında Türkmen Halk Nüşası'ndaki boylar büyük oranda destan özelliklerini

korumuş, ancak halk ağzında dilden dile taşınan Dede Korkut boyları ise daha çok değişime maruz kaldığından rivayet haline gelmişlerdir.

Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürilişi'nde (Erdem, 1998: 550-551), Senpul-Serpul denilen yerde yaşayan Salır Gazan'ın Tekeli ve Sarı adlı iki tane oğlu olduğundan ve Salır Gazan'ın parasına ve malına göz koyup onu öldürdüklerinden bahsedilmiş, daha sonra ise Tekeli ve Sarı'nın babalarının intikamını almaya bir kalenin oraya gittiğinden, sonra onların soylarından bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 418). Bu rivayet Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır.

Wilhelm Radloff'un Şor Türkleri arasından derlediği *Altın Ergek* adlı destan (Radloff, 1999: 419-435'ten aktaran Aça, 2003: 73), bizim tespitlerimizle Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir varyantıdır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçen birçok yer adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda *Arkuru Yatan Ala Dağ* ve *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 126, 131) Dede Korkut Kitabı'nda *Arku* olarak geçen yer adı daima *Ala Dağ* ile birlikte geçmektedir (Gökyay, 1973: 332). Tarihte Orta Asya'da *Argu* olarak bilinen önemli bir bölge vardır: 8. yüzyıla ait, Turfan yakınlarındaki Hoço harabelerinde bulunan Uygurca yazılmış bir Mani metninde, Karluk Devleti'nin kuruluşu ile ilgili satırlarda, “ç(e)rig Türk ulus, argu, tlas / Köğün içi-nte.yme yokarı kodı / ilgerü kirü atı iştilmiş yme / küsi sorulmuş kutluğ ulus / (asker Türk milleti, Argu, Talas / vadisi içinde, Ve yukarı-aşağı / ileri-geri adı duyulmuş ve. / şöhreti sorulmuş şanlı ulus)” ifadesinde ve “yme (a)ltun argu / ... (ul)us Kasu hanı ordu (ve asil argu / ... milleti Kasu hanı, Ordu)” ifadesinde *Argu*'nun adı geçmektedir. Metinde, Karluk hükümdarı, Çiğil beyi Arslan İl-tirgük (Alp Tarhan Beg)'e aynı zamanda *Altun Arğu* halkının ve *Kaşa* kentinin de Hanı deniyordu, ayrıca o, Çiğil ve Ordu kentlerinin de hükümdarıydı ve “(bütün) Türklerin başı ve büyüğü” anlamına gelen “*Uluğ Türkdün Praşdanki*” olarak da tanıtılmıştır. Arslan İl-tirgük, Talas (Taraz) ve *Argu* sahalarında ve Yedisu vadilerinde, yani Karluklar'a ait olan arazi üzerinde hükümdarlık yapmıştı, Uygur hükümdarı İl-tutmuş (759-780)'ın çağdaşydı (Gabain, 1950: 374). 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, bu coğrafi alanı “*argu. İki dağ arası. Buradan hareketle Tiraz (Talas) ile Balasagun arasındaki ülkeye argu denir, çünkü bu bölge iki dağ*”

arasındadır” şeklinde açıklamıştır (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 148). *Aladağlar*, Orta Asya’da Tanrı Dağları’nın büyük bir kolunu oluşturan dağlardır, Tanrı Dağları’nın kuzey ve batı kolunda yer alırlar. Bu bölgede *Aladağlar* adını taşıyan ve Tanrı Dağları’nın bir bölümünü oluşturan birçok dağ sırası vardır. Dede Korkut’ta geçen *Ala Dağ*, Orta Asya’da bugün de aynı adı taşıyan dağlardır. *Arkuru Yatan Ala Dağ* ve *Arku Beli Ala Dağ* ifadelerinden tarihi olarak *Argu* beli olan, bugünkü Kazakistan-Kırgızistan sınırları boyunca uzanan ve *Karadağlar* ile kesişen *Talas Aladağları* ve *Kırgız Aladağları* (ve *İli Aladağları* ile *Yedisu (Cungar) Aladağları*) kastedilmiştir. Bu bölge tarih boyunca Saka, Kanglı, Usun, Batı Hun, Batı Göktürk ve Türgişlerin merkez bölgelerinden biri olmuştur.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’nda, Egrek için şöyle demektedir: “*Meyhanede beş gün yeme içme oldu. Andan Şerügüz ucundan Gökçe Denize degin el çapdı. Galaba toyum oldu. Yolu Alınca Kal’esine ugramışdı*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 167). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’nda, Bayındır Han’dan akın dileyen Uşun Koca oğlu Egrek, araştırmacılarca benzer okunuşları ile; “*Şirögüven uçından Gökçe Denize degin*” (Ergin, 1964: 100); “*Şürügün ucundan Gökçe Denize degin*” (Gökyay, 1973: 125); “*Şerügüz ucundan Gökçe Denize degin*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 167); “*Şerügüz ucundan Gökçe Denize degin*” (Özçelik, 2016: 517) olan memleketleri yağmalayıp, sayısız ganimet almıştı.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’ndaki *Şirögüven/Sirögüz*, Orta Asya’daki Sir Derya’dır: Hunların zayıflamasından sonra aynı dönemde Güney Kazakistan’da *Usun* (Wu-sun) veya *Üysün* diye bilinen boylar hakim olmuştur. Usun Devleti’nin ağırlık merkezi Kırgızistan’da ve biraz da Özbekistan’da olmakla birlikte, Güney Kazakistan’ın özellikle Çimkent ve Taraz gibi bölgeleri de Usunların hakimiyeti altına girmişti. Usunların Kırgızistan’daki Isık Göl civarında başkentleri vardı ve buraya *Kızıl Vadi Kalesi* diyorlardı. (Taşağıl, 2017: 250) Eski Türkler, nehirler için genellikle *Ögüz* veya *Sub* kelimelerini kullanıyordu (Gömeç, 2007: 1283). *Şecere-i Terakime*’deki destani rivayetlerde Sir Derya’nın adı *Sir suyu* olarak geçmektedir (Ebülgazi Bahadır Han, 1974: 57).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’ndaki *Gökçe Deniz*, Orta Asya’daki Balkaş Gölü’dür: *Balkaş Gölü*’nün bir diğer adı *Kökçetengiz* (Gökçe Deniz)’dir. *Gökçe Gölü*, hem Kazakistan’da, hem de Küçük Kafkas’da anlamca aynı şekildedir. Her iki hidronimdeki *Gökçe* sözü gölün suyunun mavi, gök renginde olduğunu belirtmektedir (Budagov, 1994: 94-95).

Burada aslında tarihi olarak Usunların coğrafi sınırlarından, bir dönem hakimiyet altına aldıkları bölgenin sınırlarından bahsedilmektedir: *Şiröğüven* aslında *Sir öğüz*, yani *Sir Derya/Sir Irmağı*, *Gökçe Deniz* ise günümüzde de aynı adla da bilinen *Balkaş Gölü*'dür. Bu bölge, yani Sir Derya ile Balkaş Gölü arası, bir zamanlar Usunların yurduydı. Dede Korkut'taki *Uşun Koca*, eski bir Türk boyu olan Usunların bir hatırasıdır (Eyüboğlu, 2019: 482). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, "*Şerüğüz ucından Gökce Denize*" (Sir ırmağından Balkaş Gölü'ne) uzanan coğrafya tarihi olarak Usun coğrafyasının bir yansımasıdır. Destanda Egrek, bu bölgelere akınlar yapmıştır ki, bu akınlar Usunların bu bölgelere doğru yayılması ve genişlemesinin bir yansımasıdır. Burada belirtelim ki, tarihi kaynaklardaki "*U-sun, Vu-sun, Wu-sun*" vb. şekillerde geçen isim ilgili Türk boyunun adının Çince karakterlere dayanan şeklidir. Çinliler bu adı kendi dillerine uygun olarak kaydetmişler, sonra da bu ad farklı dilleri konuşan Sinologlar tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Yani gerçekte bu Türk boyunun adının aslı belki de *Uşun* veya *Uysun/Üysün* vb. olabilir. Sözlü kültür ve destanlar ise bu Türk boyunun adını *Uşun*, *Yuşı* vb. şekillerde günümüze taşımışlardır. Aradan geçen bin beş yüz-iki bin yıllık süreyi ve bu süre içerisinde dildeki gelişmeleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu nedenle bu Türk boyunun adı birçok farklı şekillerde karşımıza çıkabilir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Dağ*'ın/*Kara Dağlar*'ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 335) bu dağların adı, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Karacuk* olarak da geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karadağ/Karaçuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan *Karadağlar (KarataV)*'dir: Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz kenti olarak belirttiği *Karaçuk*, esere göre hem Fârâb şehrinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972: 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihî'z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok rivayeti aktarmıştır. Buna göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu *Kara Dağ*'daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş ve onlardan zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017: 73-89). Günümüzde Kazakistan'da Sir Derya Irmağı'na paralel bir şekilde uzanan *Kara Tav* sıradağları Dede Korkut'taki "*karşı yatan Kara dağ*" yahut *Karacuk Dağ*'dır (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Dede Korkut'ta geçen *Karacuk* adı ile Oğuzlar'ın Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972:

384). Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir şekilde uzanan *Karataş/Karadağlar*, Dede Korkut'taki ünlü *Kara Dağlar/Karaçuk*'dur (Eyüboğlu, 2019: 430).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kazılık Dağı*'nın adı altı boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 336). Kırgızların *Manas Destanı*'nın devamı olan *Semetey Destanı*'nda Dede Korkut'un ve *Kazılık Dağı*'nın adları geçmektedir (Erdem, 1998: 317). Dede Korkut'ta adı geçen *Kazılık Dağı*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'dadır: Zeki Velidi Togan, *Kazıgurt*'u Orta Asya'daki aynı adla bilinen dağ ve kasaba olarak belirttikten sonra, Ahmed Yesevi'nin halifesi İsmail ve İshak Ata'ların *Kazıgurt*'a mensup olduğunu söylemiştir (Togan, 1982: 81). Orhan Şaik Gökyay, *Kazılık Dağı*'nı, "Taşkent'le Sayram arasında bir küçük dağ" olarak belirtmiştir (Gökyay, 1973: 336). Faruk Sümer'e göre, gerek Azerbaycan, gerek Doğu Anadolu'da *Kazılık Dağı* adlı bir dağ, eski ve yeni kaynaklarda görülmemektedir. Bu dağın da Türkistan'da olması pek muhtemeldir. *Kazılık Dağı*'nın adı *Manas Destanı*'nda da bir yerde geçmektedir. *Kazıgurd*, Oğuzlar'ın yurtlarındaki ünlü dağlardan birisi olup, Sirderya boylarındaki *Karaçuk*, yani bugünkü *Karataş* sıra dağlarının bir kısmı olmalıdır (Sümer, 1959: 366, 410). Alkey Margulan'a göre, Dede Korkut'ta geçen yerlerden *Kazılık* bugünkü Kazakistan'dadır. *Kazılık* adı, *Manas Destanı*'nda da vardır. Kazakistan'da, Çimkent ilinde, kutsal bir yer olarak görülen, *Kazıgurt Mağarası* vardır (Margulan, 2000: 142-143). Saadettin Gömeç, *Kazılık Dağı*'nı bugünkü Türkistan'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağ, Tanrı Dağları'nın batıya doğru uzanan kollarından biri olarak belirtmiştir. *Manas Destanı*'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir (Gömeç, 2009: 212). Türkmenistan varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi Boyu'nda, Oğuzlar ile Gever Hanlığı arasındaki mücadelelerde, *Gazılık Hoca*, Gever Hanlığı'na vekil olarak gönderilmiştir (Erdem, 1998: 262). *Kazılık Koca*'nın adı, dolayısıyla *Kazılık* adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir.

Dede Korkut'ta adı geçen ünlü *Kazılık Dağı*'nın, bugünkü Tanrı Dağları ve onun bir kolu olan Aladağlar ve Aladağlar'ın batıdaki en uç noktası olan *Kazıgurt Dağı* olduğu anlaşılmaktadır. Orta Asya'da Türk toplulukları arasındaki çeşitli efsanelerde, dünyanın merkezi olarak *Sir Derya*'nın gösterilmesi, insanlığın ilk olarak *Karadağ*'da ortaya çıktığına inanılması, bu bölgede yer alan binlerce yıllık mağara ve arkeolojik materyallerin bulunması, tarihin en eski devirlerinde Türkler için bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde Kazakistan'da Çimkent'in güneyi ile Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in kuzeyi arasındaki,

Kazakistan-Özbekistan sınır bölgesinde yer alan *Kazıgurt Dağı*, Tanrı Dağları'nın bir kolu olan *Aladağlar*'ın batıdaki uç noktasını oluşturmakta olup, bu dağ silsilesinin en eski adlarından birini yansıtır olmalıdır.

6) Üst Tabaka

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükán (Yörükán, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak nitelendirmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptirler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültürlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

Sonuç

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka *En Eski Devirler Tabakası*, *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Uşun Tabakası*, *Göktürk-Türkiş Tabakası*, *Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun eski devirlere uzanan *En Eski Devirler Tabakası* bulunabilir. Özellikle tarihin eski devirlerine uzanan kökleri olan Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile ortak kökleri, arkaik destan özelliği gösteren bazı Altay destanlarıyla benzeşmesi, destandaki bazı mitolojik-efsanevi unsurlar bunu göstermektedir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun alt tabakası *Usunlar/Vusunlar* ile ilgilidir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı boyların tarihi alt tabakası aynıdır. Aynı destan tarihi süreç içerisinde varyantlaşarak farklı destanlara evrilmiştir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, özellikle Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve/veya Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Kazan'a bir uyarlamasıdır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki bazı motif ve olayların benzerleri Türk tarihinde görülmektedir. Bu durum destanın tarihi yönünün bir yansımasıdır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bunun sonucunda da bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun *Seğrek* adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, anlatının Orta Asya'da başka varyantlarının da bulunması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Kaynakça

AÇA, Mehmet (2003), "Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları", *Millî Folklor*, S. 58, s. 67-75.

AÇA, Mehmet (2011), "İki Sır İki Kahraman: Uşun Koca Oğlu Segrek ile Kozi Körpeş", *Millî Folklor*, S. 90, s. 26-36.

AKAR, Ali (2016), “Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Düşünce İlişkileri”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 1. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 81-93.

AKKOYUN KOÇ, Tuğba (2020), *Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi Ve Kültürel Kimliğin Öğretimi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

ARİSTOV, Nikolay Aleksandroviç (2014), *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, İstanbul: Selenge Yayınları.

ATA YILDIZ, Naciye (2015), *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç (2004), *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*, Ankara: Çağlar Yayınları.

BAYAT, Fuzuli (2006), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BUDAGOV, B. E. (1994), *Türk Uluslarının Yer Yaddaşı*. Bakü: Elm.

ÇORUHLU, Yaşar (2015), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

DE GROOT, J. M. ve ASENA, G. Ahmetcan (2011), *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

DEMİR, Necati (2017), *Ulu Han Ata Bitiği - Türklerin En Eski Destanı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

EBÜLGAZİ Bahadır Han (1974), *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*, Haz. Muharrem Ergin, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

EKİCİ, Metin (2019), *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Söylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ELÇİN, Şükrü (2016), “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler - Metinler)*, haz. Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz, İstanbul: Ötüken Neşriyat. s. 18-27.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (1998), “Deli Dumrul İle Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese”, *Milli Folklor*, S. 37, s. 13-16.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000), “Dede Korkut'taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgöl ve Aysu Şimşek Canpolat, Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2002), “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2015), “Oğuz Adının Etimolojisi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 15-20.

ERDEM, Melek (1998), *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ERDEM, Melek (2005), “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.

ERGİN, Muharrem (1964), *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ERGİN, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

EYÜBOĞLU, Dursun Can (2019), *Korkut*, İstanbul: Cinius Yayınları.

EYÜBOĞLU, Dursun Can (2021), Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.

EYÜBOĞLU, Dursun Can (2022), Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.

GABAİN, Annemarie Von (1950), “Köktürklerin Tarihine Bir Bakış, III”, çev. Saadet Çağatay, *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 3, s. 373-379.

GENÇ, Reşat. (2015), “XI. Yüzyılda Oğuzlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası*

Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 491-494.

GOLDEN, Peter Benjamin (2012), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müşteşarlığı Kültür Yayınları.

GÖMEÇ, Saadettin (2007), “Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler”, *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 1283-1296.

GÖMEÇ, Saadettin (2009), “Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2009), s. 210-217.

GUMİLEV, Lev Nikolayeviç (2002), *Hunlar*, İstanbul: Selenge Yayınları.

İNAN, Abdülkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İNAN, Abdülkadir (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İSMAGULOV, Orazak (2007), “Kazak Halkının Etnik Yapısı”, *Kazakistan Tarihi: Makaleler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 35-44.

JİRMUNSKİY, Viktor Maksimoviç (1997), “Dede Korkut Kitabına Girmeyen Hikâyeler”, çev. C. Kanaşayeva, *Millî Folklor*, S. 36, s. 77-81.

KAŞGARLI Mahmud (2005), *Divânü Lugâti't-Türk*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

KEMALOĞLU, Muammer (2019), *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*, Ankara: Raf Kitabevi.

KONIRATBAYEV, Avelbek (2000), “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd, Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

KÖPRÜLÜ, Fuat (1976), *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

KÖYMEN, Mehmet Altay (2016), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 1. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MARGULAN, Alkey (2000), “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd, Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.

MUSEVİ, Nuşin R. (2000), “Azerbaycan'ın Güneyinde Dede Korkut Kitabı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgöl ve Aysu Şimşek Canpolat, Ankara: AKM Yayınları. s. 271-276.

OSPANALİYEVA, Bibigöl (2011), *Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖGEL, Bahaeddin (1971), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 1. Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ÖZÇELİK, Sadettin (2015), “Bağlamı ve Dede Korkut'u Anlamak: Segrek Anasının mı Atasının mı Ağzını Aradı?”, *Milli Folklor*, S. 108, s. 180-188.

ÖZÇELİK, Sadettin (2016), *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

RADLOFF, Wilhelm (1956), *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*, Çev. Ahmet Temir, İstanbul: Maarif Basımevi.

RADLOFF, Wilhelm (2012), “Şamanlık”, *Türklük ve Şamanlık*, edit. Ö. Andaç Uğurlu, çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi. s. 13-103.

ROUX, Jean-Paul. (2011), *Eski Türk Mitolojisi*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

SALMAN, Hüseyin (1998), *Türğişler*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

SALMAN, Hüseyin (2002), “Türğişler”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 412-420.

SULTANZADE, Vugar (2013), “Uşun Koca Oğlu'nun Kaç Kardeşi Vardı? (Dede Korkut Kitabı'ndaki Bir Kelime Üzerine)”, *Milli Folklor*, S. 100, s. 149-153.

SÜMER, Faruk (1959), “Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyette Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.

SÜMER, Faruk (1972), *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

SÜMER, Faruk (2001), “Karakoyunlular”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 24, s. 434-438.

SÜMER, Faruk (2007), “Oğuzlar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 33, s. 325-330.

ŞENOL, Mesude (2018), *Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TAŞAĞIL, Ahmet (2013), *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

TAŞAĞIL, Ahmet (2015), “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 21-30.

TAŞAĞIL, Ahmet. (2017), *Gökbörü'nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*, İstanbul: Kronik Kitap.

TEZCAN, Semih ve BOESCHOTEN, Hendrik (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TOGAN, Zeki Velidi (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TOGAN, Zeki Velidi (1982), *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul: Enderun Yayınları.

ÜÇÜNCÜ, Kemal (2015), “Türk Sözlü Kültür Geleneği Perspektifinden Dede Korkut Metinlerinin Görünümü”, *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (Bayburt, 21-22 Mayıs 2015) Tebliğler*, edit. Fatih Yalçın ve Kürşad Kara. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları. s. 33-37.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2014), *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.